

動詞の活用 現在組織

現在語幹の作り方によって動詞（語根）は10類に分けられる。そのうち、第1、4、6、10類は語幹母音 a (the thematic vowel) で終る語幹をもち、共通の形式に従って変化する。これを第1種活用といい、残りの第2、3、5、7、8、9類の変化を一括して第2種活用と呼ぶ。

一 第1種活用 (thematic 動詞 全活用を通じて語幹は不変)

1. 第1類

語根に -a を添えて語幹を作る

√pat 「落ちる」: pata-、√vad 「話す」: vada-、√mind 「非難する」: minda-、

√krīḍ 「遊ぶ」: krīḍa-、√mūrḥ 「失神する」: mūrcha-

語根が母音で終るか、短母音 + 単子音 を含むとき、その母音は guṇa 化する

√ji 「克服する」: jaya-、√nī 「導く」: naya-、√budh 「覚める」: bodha-、√bhū 「なる」: bhava-、

√hṛ 「取る」: hara-、√hve 「呼ぶ」: hvaya-、√gai 「歌う」: gāya-

特例

a 語根の母音が通則に反する形になるもの

√kram 「歩く」: krāma- (P.): krama (A.)、ā-√cam 「すする」: ācāma- (P.)、√guh 「匿す」: gūha-、

√ṣṭiv 「唾する」: ṣṭīva- (P.)、√mḡ 「拭く」: mārja-、√sad 「座る」: sīda-

b cch-a となるもの

√gam 「行く」: gaccha-、√yam 「抑制する」: yaccha-

c 重字を伴うもの

√ghrā 「嗅ぐ」: jighra- (P.)、√pā 「飲む」: piba-、√sthā 「立つ」: tiṣṭha-

d 鼻音を失うもの

√daṃś 「咬む」: daśa-、√manth 「かき回す」: matha-/mantha-、√rañj 「染まる」: raja-、

√sañj 「付着する」: saja- (P.)、√svañj 「抱擁する」: svaja- (A.)

e -a- がはさまるもの

√dhmā 「吹く」: dhama-、ā-√mnā 「挙げる」: āmana- (P.)

f 現在語幹を別の語根から作るもの

√dṛś 「見る」: paśya-、√śad 「落ちる」: śīya-

2. 第6類

語根に -a を添えて語幹を作るが、語根の母音は guṇa 化しない。

√tud 「打つ」: tuda-、√ri 「流れる」: riya-、√nu 「讃める」: nuva-、

√mḡ 「死ぬ」: mriya- (A.)、√ādṛ 「顧慮する」: ādriya- (A.)

その他は全く第1類の活用に準じる。

3. 第4類

語根に -ya を添えて語幹を作る。活用は第1類に準じる。

√tuṣ 「満足する」: tuṣya-、√nah 「結ぶ」: nahya-、√man 「考える」: manya- (A.)、
√j̄ 「死ぬ」: j̄rya-

特例

a 語根の母音が延長されるもの

√tam 「弱る」: tāmya-、√bhram 「歩き回る」: bhrāmya-/bhramya- (P.)、√mad 「喜ぶ」: mādyā- (P.)、
√śam 「静まる」: śāmya-、√śram 「疲れる」: śāmya-、√div 「遊ぶ」: dīvyā-

b 鼻音を失うもの

√bhramś 「落ちる」: bhraśya- (P.)、√jan 「生れる」: jāya- (A.)

c その他

√vyadh 「刺貫く」: vidhya-、
√śo 「鋭くする」: śya- (P.)、√so 「結ぶ」: sya-

4. 第10類

語根に -aya を添えて語幹を作る。活用は第1類に準じる。

√cur 「盗む」: coraya-、√taḍ 「打つ」: tāḍaya-、√rac 「形成する」: racayaya-、
√cint 「考える」: cintaya-、√kath 「物語る」: kathaya-、√gaṇ 「算える」: gaṇaya-

5. 範例 (第1種活用、第1類 √bhr̥)

		P.			A.		
		<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>	<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>
Pres.	1.	bharāmi	bharāvaḥ	bharāmaḥ	bhare	bharāvahē	bharāmahe
	2.	bharasi	bharathaḥ	bharatha	bharase	bharethe	bharadhve
	3.	bharati	bharataḥ	bharanti	bharate	bharete	bharante
Impf.	1.	abharam	abharāva	abharāma	abhare	abharāvahi	abharāmahi
	2.	abharaḥ	abharatam	abharata	abharathāḥ	abharethām	abharadhvam
	3.	abharat	abharatām	abharan	abharata	abharetām	abharanta
Opt.*	1.	bhareyam	bhareva	bharema	bhareya	bharevahi	bharemahī
	2.	bhareḥ	bharetam	bhareta	bharethāḥ	bhareyāthām	bharedhvam
	3.	bharet	bharetām	bhareyuḥ	bhareta	bhareyātām	bhareran
Ipv.	1.	bharāṇi	bharāva	bharāma	bharai	bharāvahai	bharāmahai
	2.	bhara	bharatam	bharata	bharasva	bharethām	bharadhvam
	3.	bharatu	bharatām	bharantu	bharatām	bharetām	bharantām

* 願望法の標識は ī で、語幹母音 a と合して e となる。

二 第2種活用 (athematic 動詞 強語幹と弱語幹が現れる)

1. 第2類 語根に直接人称語尾を添える

範例 √dviṣ ‘憎む’, 強語幹 dveṣ-, 弱語幹 dviṣ-

		P.			A.		
		<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>	<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>
Pres.	1.	dveṣmi	dviṣvaḥ	dviṣmaḥ	dviṣe	dviṣvahe	dviṣmahe
	2.	dveṣṣi	dviṣthaḥ	dviṣtha	dviṣṣe	dviṣāthe	dviḍdhve
	3.	dveṣṭi	dviṣtaḥ	dviṣanti	dviṣṭe	dviṣāte	dviṣate
Impf.	1.	adveṣam	adviṣva	adviṣma	adviṣi	adviṣvahi	adviṣmahi
	2.	adveṣ	adviṣtam	adviṣta	adviṣthāḥ	adviṣāthām	adviḍdhvam
	3.	adveṣ	adviṣtām	adviṣan*	adviṣta	adviṣātām	adviṣata
Opt.	1.	dviṣyām	dviṣyāva	dviṣyāma	dviṣīya	dviṣīvahi	dviṣīmahi
	2.	dviṣyāḥ	dviṣyātam	dviṣyāta	dviṣīthāḥ	dviṣīyāthām	dviṣīdhvam
	3.	dviṣyāt	dviṣyātām	dviṣyuh	dviṣīta	dviṣīyātām	dviṣīran
Ipv.	1.	dveṣāni	dveṣāva	dveṣāma	dveṣai	dveṣāvahai	dveṣāmahai
	2.	dviḍdhi	dviṣtam	dviṣta	dviṣṣva	dviṣāthām	dviḍdhvam
	3.	dveṣtu	dviṣtām	dviṣantu	dviṣtām	dviṣātām	dviṣatām

* adviṣuh (<ur) という形もある。

特例 √as ‘ある’ P., 強 as-, 弱 s- Pres. *sg.* 2. asi; Impf. *sg.* 2. āsīḥ, 3. āsīt; Ipv. *sg.* 2. edhi

√i ‘行く’ P., 強 e-, 弱 i- (y-) Impf. *sg.* 1. āyam, *pl.* 3. āyan; Ipv. *sg.* 2. ihi

2. 第3類 強・弱2語幹を区別し、語尾は重字を伴う語幹に直接付加される

範例 √hu ‘供物を捧げる’, 強語幹 juho-, 弱語幹 juhu-

		P.			A.		
		<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>	<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>
Pres.	1.	juhomi	juhuvah	juhumah	juhve	juhuvahē	juhumahe
	2.	juhoṣi	juhuthah	juhutha	juhuse	juhvāthe	juhudhve
	3.	juhوتي	juhutah	juhva _{ti}	juhute	juhvāte	juhvate
Impf.	1.	ajuhavam	ajuhuva	ajuhuma	ajuhvi	ajuhuvahi	ajuhumahi
	2.	ajuhoh	ajuhutam	ajuhuta	ajuhuthāḥ	ajuhvāthām	ajuhudhvam
	3.	ajuhot	ajuhutām	ajuhavuḥ	ajuhuta	ajuhvātām	ajuhvata
Opt.	1.	juhuyām	juhuyāva	juhuyāma	juhvīya	juhvīvahi	juhvīmahi
	2.	juhuyāḥ	juhuyātam	juhuyāta	juhvīthāḥ	juhvīyāthām	juhvīdhvam
	3.	juhuyāt	juhuyātām	juhuyuh	juhvīta	juhvīyātām	juhvīran
Ipv.	1.	juhavāni	juhavāva	juhavāma	juhavai	juhavāvahai	juhavāmahai
	2.	juhudhi	juhutam	juhuta	juhuṣva	juhvāthām	juhudhvam
	3.	juhotu	juhutām	juhva _{tu}	juhutām	juhvātām	juhvatām

特例 √dā ‘与える’, 強 dadā-, 弱 dad- P. Ipv. *sg.* 2. dehi

3. 第5類 語根に -no を添えて強語幹を、-nu を添えて弱語幹を作る

範例 √su ‘搾る’, 強語幹 suno-, 弱語幹 sunu-

		P.			A.		
		<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>	<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>
Pres.	1.	sunomi	sunuvaḥ	sunumaḥ	sunve	sunuvahe	sunumahe
	2.	sunoṣi	sunuthaḥ	sunutha	sunuṣe	sunvāthe	sunudhve
	3.	sunoti	sunutaḥ	sunvanti	sunute	sunvāte	sunvate
Impf.	1.	asunavam	asunuva	asunuma	asunvi	asunuvahi	asunumahi
	2.	asunoḥ	asanutam	asunuta	asunuthāḥ	asunvāthām	asunudhvam
	3.	asunot	asunutām	asunvan	asunuta	asunvātām	asunvata
Opt.	1.	sunuyām	sunuyāva	sunuyāma	sunvīya	sunvīvahi	sunvīmahi
	2.	sunuyāḥ	sunuyātam	sunuyāta	sunvīthāḥ	sunvīyāthām	sunvīdhvam
	3.	sunuyāt	sunuyātām	sunuyuḥ	sunvīta	sunvīyātām	sunvīran
Ipv.	1.	sunavāni	sunavāva	sunavāma	sunavai	sunavāvahai	sunavāmahai
	2.	sunu	sunutam	sunuta	sunuṣva	sunvāthām	sunudhvam
	3.	sunotu	sunutām	sunvantu	sunutām	sunvātām	sunvatām

4. 第8類 語根に -o を添えて強語幹を、-u を添えて弱語幹を作る

範例 √tan ‘伸ばす’, 強語幹 tano-, 弱語幹 tanu-

		P.			A.		
		<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>	<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>
Pres.	1.	tanomi	tanuvaḥ	tanumaḥ	tanve	tanuvahe	tanumahe
	2.	tanoṣi	tanuthaḥ	tanutha	tanuṣe	tanvāthe	tanudhve
	3.	tanoti	tanutaḥ	tanvanti	tanute	tanvāte	tanvate
Impf.	1.	atanavam	atanuva	atanuma	atanvi	atanuvahi	atanumahi
	2.	atanoḥ	atanutam	atanuta	atanuthāḥ	atanvāthām	atanudhvam
	3.	atanot	atanutām	atanvan	atanuta	atanvātām	atanvata
Opt.	1.	tanuyām	tanuyāva	tanuyāma	tanvīya	tanvīvahi	tanvīmahi
	2.	tanuyāḥ	tanuyātam	tanuyāta	tanvīthāḥ	tanvīyāthām	tanvīdhvam
	3.	tanuyāt	tanuyātām	tanuyuḥ	tanvīta	tanvīyātām	tanvīran
Ipv.	1.	tanavāni	tanavāva	tanavāma	tanavai	tanavāvahai	tanavāmahai
	2.	tanu	tanutam	tanuta	tanuṣva	tanvāthām	tanudhvam
	3.	tanotu	tanutām	tanvantu	tanutām	tanvātām	tanvatām

特例 √kr ‘なす’, 強 karo-, 弱 kuru- (v, m, y で始まる語尾の前では kur- : P. Pres. *pl.* 1. kurmaḥ etc.)

5 . 第7類 語根末の子音の前に -na を挿入して強語幹を、-n を挿入して弱語幹を作る

範例 √rudh ‘阻止する’, 強語幹 ruṇadh-, 弱語幹 rundh-

		P.			A.		
		<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>	<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>
Pres.	1.	ruṇadhmi	rundhvaḥ	rundhmaḥ	rundhe	rundhvahe	rundhmahe
	2.	ruṇaṭṣi	runddhaḥ	runddha	runtse	rundhāthe	runddhve
	3.	ruṇaddhi	runddhaḥ	rundhanti	runddhe	rundhāte	rundhate
Impf.	1.	aruṇadham	arundhva	arundhma	arundhi	arundhvahi	arundhmahi
	2.	aruṇat	arunddham	arunddha	arunddhāḥ	arundhāthām	arunddhvam
	3.	aruṇat	arunddhām	arundhan	arunddha	arundhātām	arundhata
Opt.	1.	rundhyām	rundhyāva	rundhyāma	rundhīya	rundhīvahi	rundhīmahi
	2.	rundhyāḥ	rundhyātam	rundhyāta	rundhīthāḥ	rundhīyāthām	rundhīdhvam
	3.	rundhyāt	rundhyātām	rundhyuḥ	rundhīta	rundhīyātām	rundhīran
Ipv.	1.	ruṇadhāni	ruṇadhāva	ruṇadhāma	ruṇadhai	ruṇadhāvahai	ruṇadhāmahai
	2.	runddhi	runddham	runddha	runtsva	rundhāthām	runddhvam
	3.	ruṇaddhu	runddhām	rundhantu	runddhām	rundhātām	rundhatām

6 . 第9類 語根に -nā を添えて強語幹を、-nī (母音の前では n) を添えて弱語幹を作る

範例 √krī ‘買う’, 強語幹 krīṇā-, 弱語幹 krīṇ(i)-

		P.			A.		
		<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>	<i>sg.</i>	<i>du.</i>	<i>pl.</i>
Pres.	1.	krīṇāmi	krīṇīvaḥ	krīṇīmaḥ	krīṇe	krīṇīvahe	krīṇīmahe
	2.	krīṇāṣi	krīṇīthaḥ	krīṇītha	krīṇīṣe	krīṇāthe	krīṇīdhve
	3.	krīṇāti	krīṇītaḥ	krīṇīnti	krīṇīte	krīṇāte	krīṇīate
Impf.	1.	akrīṇām	akrīṇīva	akrīṇīma	akrīṇi	akrīṇīvahi	akrīṇīmahi
	2.	akrīṇāḥ	akrīṇītam	akrīṇīta	akrīṇīthāḥ	akrīṇāthām	akrīṇīdhvam
	3.	akrīṇāt	akrīṇītām	akrīṇān	akrīṇīta	akrīṇātām	akrīṇīata
Opt.	1.	krīṇīyām	krīṇīyāva	krīṇīyāma	krīṇīya	krīṇīvahi	krīṇīmahi
	2.	krīṇīyāḥ	krīṇīyātam	krīṇīyāta	krīṇīthāḥ	krīṇīyāthām	krīṇīdhvam
	3.	krīṇīyāt	krīṇīyātām	krīṇīyuḥ	krīṇīta	krīṇīyātām	krīṇīran
Ipv.	1.	krīṇāni	krīṇāva	krīṇāma	krīṇai	krīṇāvahai	krīṇāmahai
	2.	krīṇīhi	krīṇītam	krīṇīta	krīṇīṣva	krīṇāthām	krīṇīdhvam
	3.	krīṇātu	krīṇītām	krīṇātu	krīṇītām	krīṇātām	krīṇātām